

УДК 164.02:[929+141.2]

DOI: 10.18523/2617-1678.2020.6.3-13

Менжулін В. І.

orcid.org/0000-0002-8136-0600

СОВА І ПІВЕНЬ ЯК СИМВОЛИ ФІЛОСОФУВАННЯ

Зважаючи на те, що філософія не повчає, а лише осмислює те, що добігає свого історичного завершення, Георг Гегель порівнював її з античним символом мудрості – совою Мінерви. Ця аналогія є широко відомою і особливих дискусій не викликає. Значно менш відомим є запропоноване Генрі Торо порівняння філософії з іншим птахом – півнем. Головна мета статті – показати, що ця аналогія теж має глибокий сенс і може бути гарним доповненням до Гегелевої. Порівняння філософії з совою є влучним символом того самого типу філософування, яскравим представником якого був Гегель: знеособленого, науково-академічного, строго теоретичного і доволі консервативного. Порівняння з півнем більш відповідає тому типу філософування, який практикував Торо: глибоко персоналізованого, позаакадемічного, життєво-практичного і зорієнтованого у майбутнє. Як показано у статті, абсолютної прірви між цими двома типами філософування немає. Окрім того, зазначено, що саме «ранково-півнева» філософія Торо стала ґрунтом для багатьох новаторських ідей та практик, актуальність яких із часом тільки зростає: боротьба з расизмом, громадянська непокоря, збереження дикої природи, захист тварин, вегетаріанство і навіть дауншифтинг. Прояснити специфіку цього типу філософування допомагає прагматична реконтекстуалізація епізоду із Платонівського «Федона», в якому Сократ, випивши напій з отрутою, не тільки жертвує власним життям, а ще й просить принести в жертву півня. Показано, що у Торо було децю спільне з Сократом, однак його філософія таких жертвопринесень не потребувала. Торове філософування схоже на кукурікання життєрадісного півня, що пробуджує і дає змогу побачити перші промені нового світанку навіть у сутінках кінця історії.

Ключові слова: Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Генрі Девід Торо, американський трансценденталізм, сова Мінерви, останні слова Сократа, метафілософія, біографія філософа, біографістика.

У передмові до «Основ філософії права» Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831) міститься широко відома і дуже дискусійна формула: «Що розумне – те дійсне; / І що дійсне – те розумне» (Гегель, 2000, с. 13)¹. У цьому ж невеличкому тексті є ще один в усіх сенсах крилатий вислів. Ідеться про порівняння філософії з античним символом мудрості – совою Мінерви.

¹ У 2020 р. виповнюється двісті років із моменту публікації цієї праці. Її перше видання з'явилося у Берліні у жовтні 1820 р. (на титулі – 1821 р.): (Hegel, 1821). Окрім того, у 2020 р. минає двісті п'ятдесят років від дня народження самого Гегеля.

Подібно до цього птаха, що розпочинає свій політ лише із настанням сутінок, справжня наукова філософія, за Гегелем, малює свій опис дійсності сірою фарбою по сірому тлу, адже не повчає, а лише осмислює те, що вже остаточно сформувалося і добігає свого історичного завершення (Гегель, 2000, с. 15–16).

На відміну від гадки про розумність дійсного та дійсність розумного, порівняння філософії з совою особливих дебатів не викликає. Ба більше, воно стало одним із популярних символів, причому як ідейної спадщини самого Гегеля, так

і філософування в цілому. «Сова Мінерви» – саме таку назву має журнал Гегелівського товариства Америки². У стислому викладі історії світової філософії, запропонованому сучасним британським автором, глава, що присвячена Гегелю, теж має назву «Сова Мінерви». Там зазначено, що цим порівнянням німецький філософ «хотів сказати, що мудрість і розуміння сягають своєї повноти лише на пізньому етапі людської історії, коли ми дивимось на те, що вже відбулось (подібно до того, як ми пригадуємо події дня, коли настає ніч)» (Warburton, 2011, р. 126). Назву «Сова Мінерви» мала й книжка радянського популяризатора філософії, у якій німецька думка кінця XVIII – початку XIX ст. розглядалася як одне із джерел формування марксизму (Волков, 1973). Глава з назвою «Сова Минервы вылетает в полночь» є також у науково-популярній біографії Гегеля, написаній Арсенієм Гулигою (Гульга, 1970, с. 126–151). Порівняно нещодавно у видавництві Гарвардського університету вийшла монографія «Сова Мінерви: традиція західної політичної думки», яка завершується припущенням, згідно з яким помічена Гегелем совина запізнєність філософії не настільки сумна, як здається; насправді, як вважає автор цієї праці, ця здатність схоплювати смисл історичних процесів лише тоді, коли вони вже сходять зі світової історичної сцени, вказує на те, що лише відкритість до нового робить можливою мудрість про старе (Abramson, 2009, р. 350).

Якщо мова заходить про критику консервативності чи навіть реакційності, що властиві філософії права Гегеля і зокрема його тези про дійсність розумного та розумність дійсного, згадують передусім революційну версію гегельянства, запроповану Карлом Марксом (1818–1883). Значно менш відомо, що був ще один мислитель, усього на рік старший за Маркса, в текстах якого можна знайти дуже революційну і плідну альтернативу також і Гегелевому порівнянню філософії з совою. Наприклад, щойно згаданий дослідник першу альтернативу (Марксову) розглядає доволі детально (Abramson, 2009, р. 301–305), а щодо другої, попри те, що сова фігурує безпосередньо у назві його праці, – мовчить. Нижче ми спробуємо довести, що така альтернатива має глибокий сенс, а її виклад і реалізацію можна знайти у ідеях та діях представника американського трансценденталізму Генрі Девіда Торо (1817–1862).

Місце найвідомішого твору Торо з повним правом посідає «Волден, або Життя в лісах» (1854 р.). У прямій відповідності до назви цієї книжки в ній багато говориться про різних пернатих, зокрема про яструбів, канюків, пугачів, бакланів, дятлів, страусів, жайворонків, горобців, рябчиків, чайок, дроздів, зозуль, піранг, вівсянок, дрімлюг, синиць, диких голубів, гусей тощо. З'являється на сторінках «Волдену» і птах, що, за Гегелем, є символом філософії: «Вухата сова також співала мені серенади», – зазначає Торо, але додає, що «зблизька це наймеланхолійніший звук у природі, ніби вона увічне передсмертний стогін і бліді тіні колишніх друзів. Зневірившись, вона завиває, як звір, а тоді заходить людськими схлипами». Торо навіть готовий визнати, що ці людські схлипи виражають певні розумні почуття, однак уточнює, що йдеться про «почуття розуму, який умертвив усі свої здорові і звичайні думи й тепер сягнув слизького і гнилого дна». Йому особисто від цього згадуються «привиддя, недоумки й завивання безумців». Загалом ворожості до сов у Торо немає. Він навіть каже, що тішиться їх існуванню, однак знов-таки додає: «Найкраще вони видають ці шалені крики недоумка, ніж люди. Цей звук дивовижно пасує болотам і присмерковим лісам, де не сяє світло денне, і нагадує про колосальну Природу, якої люди не помічають». Так, «це звук глибоких сутінків і тривожних думок, які бувають у всіх», але розповісти про природну дійсність за допомогою цих звуків все ж таки не вдасться. Отже, добре, що настає день, «і інша порода істот виходить вбирати ту природу у слова» (Торо, 2020, с. 197–198).

З особливою чутливістю і значно частіше за сов автор «Волдену» розповідає про гагара. З однією з них він навіть мимохіть порівнює себе («Я нітрохи не більш самотній, ніж гагара, що регоче над водою»), однак більш щільною виявляється його асоціація з іншим птахом: «...я не збираюся писати оду зневірі. Я хизуватимуся, як півник (курсив наш. – В. М.), що зранку завзято злітає на сідало і співає, щоб побудити сусідів» (Торо, 2020, с. 150). Саме з цим прямим антиподом мудрої, але важкої на підйом сови Торо асоціював і філософію. Важливим релігійним аспектом Торової «філософії півня» (*The Rooster's Philosophy*) було присвячено вступну промову, виголошену у липні 2013 р. на щорічних зборах товариства його шанувальників (Richardson, 2013). Однак нас цікавитиме саме паралель між півнем і *філософією*. У есеї «Піші

² Офіційна сторінка журналу в інтернеті: <http://www.hegel.org/om/>.

прогулянки», написаному Торо у 1850-ті роки, її передано так: «Якщо наша філософія не чує кукурікання півня на кожному пташиному дворі в нашій окрузі, вона застаріла. Цей звук зазвичай нагадує нам, що ми стаємо заржавілими й старими – як у тому, що робимо, так і в тому, як думаємо. Його філософія належить до новіших часів, ніж наша» (Thoreau, 1993, p. 73).

Невідомо, чи знав Торо про порівняння філософії з совою, запропоноване Гегелем у передмові до «Основ філософії права». Вважають, що «достаточно подробное знакомство с явно второстепенными авторами сочеталось у него с игнорированием философских произведений крупных мыслителей». Загалом американські трансценденталісти «при знакомстве с немецким классическим идеализмом... в большинстве случаев удовлетворялись сведениями, полученными из “вторых рук”» (Покровский, 1983, с. 45–46). На відміну від німецьких філософів, Торо та решта представників американського трансценденталізму «не стремились сказать новое слово в системополагающей академической философии» (Покровский, 1983, с. 45). Наприклад, порівнюючи філософію з поезією, Торо поступово визнав перевагу останньої. У молоді роки він висловлював сподівання на те, що «на останній стадії цивілізації поезія, релігія і філософія будуть єдині» (Thoreau, 1906a, p. 18), але пізніше заявив, що поезія передбачає всю істину, тоді як філософія виражає лише її частину (Thoreau, 1906b, p. 232). Ба більше, філософія як строга науково-теоретична дисципліна та респектабельна професійна діяльність, тобто та сама філософія, розробкою якої займалися університетські професори в Німеччині й найнаочнішим уособленням та найрішучішим провідником якої був Гегель, викликала у Торо глибоку відразу. Наприклад, на перших сторінках своєї книжки про життя в лісах він заявив: «У наші дні існують професори філософії, а справжніх філософів немає. Жити з неї³ похвально, бо колись похвально було жити нею» (Торо, 2020, с. 67). У передмові до другого видання «Світу як волі та уявлення», що вийшло за десять років до появи «Волдену», абсолютно аналогічну відразу щодо тогочасної університетської філософської професури висловив Артур Шопенгауер: «Ці пани воліють жити, а саме – жити з філософії... Та моя філософія аж ніяк не спрямована на те, аби з неї можна було жити»

³ Тобто жити з філософії, займатися нею професійно й отримувати за це матеріальну винагороду.

(Schopenhauer, 1844, s. XXVII)⁴. І якщо Торо точних адресатів своєї критики не вказав, то у Шопенгауера все зрозуміло: йдеться про усю німецьку університетську філософію і передовсім її тодішню головну зірку – цього, як він висловився, «розумового калібана»⁵ Гегеля.

Можна зауважити і ще одну рису, що зближувала Торо з Шопенгауером та віддаляла їх обох, скажімо, від того ж Гегеля і загалом – тодішніх панівних уявлень щодо академічної філософії. Цією рисою було їх спільне захоплення Сходом. Скажімо, у 1844 р., тобто майже одночасно із виходом у Німеччині шойно процитованого другого видання «Світу як волі та уявлення», в журналі американських трансценденталістів «Циферблат» (*The Dial*) було опубліковано перший у США переклад буддистської «Сутри Лотоса», зроблений із французького варіанта неким іншим, як Генрі Торо. У «Волдені» є цитати з перекладів Конфуція, які він теж робив із французької. Його перша книжка («Тижень на річках Конкорд та Меррімак», 1849 р.) зовні виглядала як простий опис подорожі, здійсненої на човні разом з братом. Однак у ній ішлося про заглиблення у власну свідомість у пошуках трансцендентальних засад людського буття, причому зроблено це було з використанням індуїстської символіки (сім глав книжки відповідали не тільки дням тижня, а й рівням медитації).

Враховуючи усе сказане, не дивно, що професіоналізована, науково-академічна філософія не поспішала і не поспішає вносити автора «Волдену» до власного канону. Однак і про абсолютну прірву між його думкою та західною академічною філософією, зокрема й із Гегелем, говорити не варто. Розгорнуте обґрунтування цього твердження можна знайти у працях впливового представника американської академічної філософії кінця ХХ – початку ХХІ ст. Стенлі Кейвела (1926–2018). Цей відомий гарвардський професор вважав зовсім не поверховим, а дуже фаховим і плідним зв'язок, що мав місце між американськими та німецькими трансценденталістами. Зокрема, на його думку, Торо цілком коректно сприйняв Кантову ідею про те, що для пізнання об'єкта потрібні трансцендентальні (апріорні) передумови, однак відреагував на неї творчо, вирішивши, що ці апріорні передумови пізнаються

⁴ Цитату подано у перекладі з німецької, що на прохання автора статті люб'язно зробив доктор філософських наук Вахтанг Кебуладзе.

⁵ В оригіналі: «geistigen Kaliban» (Schopenhauer, 1844, p. XX). Калібан – одна із дійових осіб у п'єсі Шекспіра «Буря», дикун-невіглас, слуга та антипод мудреця Просперо.

не апріорно, а експериментальним шляхом, або, як сказав би Гегель, історично. Розвиваючи цю думку, Кейвел стверджує, що «Волден» можна розглядати як відповідь на виклик філософського скептицизму, причому не тільки у теоретико-пізнавальній площині. Йдеться про «відновлення об'єкта у тій формі, у якій ця проблема залишилась від Канта і була підхоплена німецькими ідеалістами та поетами-романтиками, а саме – як відновлення речі у собі і, особливо, стосунків між суб'єктом пізнання та його об'єктом» (Cavell, 1992, p. 95).

С. Кейвел визнає, що Торо творив ще у «до-філософський момент», коли в американській культурі «філософія та література і теологія (а також політика і економіка) ще не були відокремлені одне від одного». Однак він бачить у цьому доволі істотну перевагу. Як відомо, професіоналізація американської філософії відбулася через різке протиставлення аналітичної традиції, зорієнтованої на строгу науковість, континентальній думці, що є значно ближчою до літератури та мистецтва. Бувши плодом тих часів, коли цього протиставлення ще не існувало, філософування Торо дає змогу говорити про фундаментальну єдність світової філософської думки (Cavell, 1992, p. XIII–XIV). Філософський «непрофесіоналізм», безліч ознак якого можна помітити у Торо, насправді теж виявляється мостом між різними історико-філософськими епохами. На сучасну філософію він дивився крізь призму античного ідеалу, відповідно до якого життя і вчення філософа мають бути нерозривно пов'язані між собою. Згідно з Торо, «бути філософом – це не просто думати мудрі думки чи навіть засновувати школи, а й любити мудрість і жити відповідно до її приписів: життям простим, незалежним, щедрим і заснованим на довірі. Відповідати на життєві запитання не лише теоретично, а й практично» (Торо, 2020, с. 67–68). Однак чи вдалося це самому Торо? Чи жив він відповідно до приписів своєї філософії?

У зв'язку з цими запитаннями перш за все згадується, звісно, «Волден» – автобіографічна оповідь Торо про те, як він намагався реалізувати свою філософію на практиці, власноруч побудувавши хатинку на березі лісового ставка Волден і самостійно проживши там близько двох років. Сам Торо описав мотиви цього експерименту так: «Я вирушив у ліси, бо прагнув жити свідомо, мати перед очима лише найважливіші життєві факти й вивчати всі уроки, які мені дає життя, аби не зрозуміти при порозі смерті, що

я гаразд і не жив» (Торо, 2020, с. 157). Однак, будуючи оселю для усамітнення, Торо робив це не лише для себе. Як і перші американські поселенці, він намагався побудувати «місто на пагорбі», життя в якому перетвориться на публічну демонстрацію істинності його поглядів. Цю інтенцію можна розгледіти вже у першому реченні «Волдену», в якому автор повідомляє, що розташував своє житло «за миллю від найближчого сусіда», тобто, як зазначає С. Кейвел, «на достатній відстані, щоб його можна було ясно бачити» (Cavell, 1992, p. 11). Цілком у дусі американського трансценденталізму Торо хотів стати для своїх співвітчизників «героєм», який зможе показати їм переваги свого особливого *мистецтва життя*⁶. Ба більше, як ми спробуємо показати нижче, навіть окремо взяте порівняння себе з півником, філософія якого кличе усіх у майбутнє, виявилось у Торо зовсім не проявом зарозумілості чи лише красивою фразою.

«Кожнісінька днина, – твердив Торо, – це рік у мініатюрі. Ніч – це зима, ранок і вечір – весна і осінь, а полудень – літо». Його улюбленою порою року була весна, а часом доби, відповідно, ранок. Попри те, що його реальний досвід життя у лісах тривав до осені, останню перед «Висновками» главу «Волдену» присвячено саме весні. Вона була для нього символом духовного пробудження: «...люди клянуть у своєму нинішньому нищому, примітивному стані..., а якби пробудилися від поклику весни над веснами, то неминуче піднеслися б до вищого й духовнішого життя» (Торо, 2020, с. 99). Саме про таке пробудження ідеться в останніх рядках усієї книжки: «...але світанок нового дня не настане внаслідок самого тільки проминання часу. Світло, яке сліпить очі, видається нам птьмою. Новий день не почнеться, якщо ми не пробудимося. Ще настане день. Сонце – це лише ранкова зоря» (Торо, 2020, с. 431)⁷.

Цілком реальними ознаками нового дня виявилися також Торові ідеї та практики. Він не просто випередив свій час: актуальність того, про що він говорив і до чого закликав, досі зростає.

⁶ Поняття «мистецтво життя» (*Art of Life*) запропонував один із перших представників американського трансценденталізму Фредерік Генрі Гедж, засновник «Трансцендентального клубу» у Бостоні.

⁷ За двадцять сім років після виходу «Волдену» (у 1881 р.) Фрідріх Ніцше опублікує книжку саме під такою назвою: «Ранкова зоря» (Ніцше, 2018). Цей збіг заслуговує на увагу, адже Ніцше також, як і Торо, зазнав впливу з боку Ральфа Волдо Емерсона. Докладніше про цей вплив – нижче.

За його життя у світі тільки набирала оберти індустріальна революція, натомість природа дедалі більше перетворювалася на ресурс, який надавали нещадній експлуатації. Безкорисно-споглядальна любов до природи, яку практикував автор «Волдену», почала набувати широкої популярності лише зі зростанням екологічних рухів у 1960–1970-ті рр. Особисто Торо належала така плідна і згодом реалізована ініціатива, як створення у кожному американському штаті свого природного заповідника. Абсолютно новаторськими для XIX ст. (та й для більшої частини XX ст.) були і Торові висловлювання проти характерного для природознавства його часів негуманного ставлення до тварин. «Мене турбує негуманність науки, – написав він у своєму “Журналі” 28 травня 1854 р., – оскільки заради встановлення того, до якого виду належить рідкісна змія, є спокуса її вбити. Мені здається, це не той спосіб, в який отримується істинне знання» (Thoreau, 1906с, р. 311). Хоч він і не був строгим вегетаріанцем, його аргументи проти вживання м'ясної їжі⁸ фактично теж сприяли збереженню життя тварин. Враховуючи сказане, не дивно, наприклад, що станом на літо 2020 р. левову частину статті про Торо в українському сегменті Вікіпедії становить розділ «Генрі Торо як ідеолог охорони природи». Символічно також, що одним із девізів впливової природоохоронної організації (*Sierra Club*) стала фраза із уже згаданого есею «Піші прогулянки»: «Збереження світу – у Дикій Природі» (Thoreau, 1993, р. 61).

Варто не забувати також, що Торо увійшов в історію громадської та політичної думки далеко не тільки як захисник природи, що закликав її шанувати, усамітнівшись у лісі. У липні 1846 р., тобто безпосередньо під час проведення волденського експерименту, він ненадовго відправився до міста, де несподівано потрапив до в'язниці (за звинуваченням у несплаті податків). Провівши там лише одну ніч, Торо усвідомив, що держава, яка змушує громадян підтримувати злочинні

речі, треба чинити опір. У подальші роки це міркування знайшло реалізацію у його численних виступах та публікаціях, зокрема й у написаному 1849 р. есеї про опір насильницьким діям влади, який уже після смерті Торо, отримавши назву «Громадянська непокоря» (*Civil Disobedience*), приніс йому світову славу. Саме цей невеличкий текст «волденського відлюдника» став керівництвом до дії для багатьох борців за свободу, зокрема й для таких видатних духовних і політичних революціонерів новітньої історії, як Магатма Ганді (1869–1948) та Мартін Лютер Кінг-молодший (1929–1968). У 1850-ті, коли у США загострилася проблема рабства, Торо став одним із провідних аболіціоністів. Він сприяв цьому руху не тільки яскравим словом, а й дуже сміливими діями: всупереч нормам закону він допомагав біглим рабам ховатися і тікати у пошуках притулку до Канади. Справжнім маніфестом боротьби проти рабовласництва стала промова «Рабство в Массачусетсі» (*Slavery in Massachusetts*), виголошена Торо у 1854 р. З огляду на дискусії щодо наслідків рабовласництва, що розгорілися в США в найновітніші часи, Торова боротьба за права темношкірих американців набуває нового звучання.

Власне до спроби оселитися у лісі Торо підштовхнула не тільки любов до природи, а й глибоке незадоволення тодішньою соціальною дійсністю і бажання розбудувати якесь принципово інше життя. Але він відмовився також і від тієї форми заперечення наявних порядків, яка припала до душі багатьом його товаришам з-поміж американських трансценденталістів. Ідеться про створення у 1841 р. неподалік від Бостона «Інституту сільського господарства та освіти на фермі Брук» (*Brook Farm Institute of Agriculture and Education*) – самоврядної земельної колонії, в основу якої було покладено ідеали ранньохристиянського комунізму та утопічного соціалізму. Від пропозиції взяти участь у цьому проєкті Торо категорично відмовився. На його думку, намагання подолати наявні соціальні обмеження шляхом створення іншої соціальності було помилкою. Опора на соціальні зв'язки з іншими людьми, нехай і лише в межах комуні однодумців, була б порушенням принципу довіри до себе, сформульованого старшим товаришем Торо та ідейним лідером американських трансценденталістів Ральфом Волдо Емерсоном (1803–1882)⁹.

⁹ Емерсонів концепт «довіри до себе», чи «опори на себе» (*self-reliance*) мав велике значення для формування концепту «самоперевершення» у творчості Ф. Ніцше. Докладніше про це див.: (Лютій, 2016, с. 282–285 та ін.).

⁸ «Я заперечую проти тваринної їжі, бо вона нечиста; а крім того, коли я ловив, чистив, готував і їв рибу, вона мене, по суті, не насичувала. Цей харч видавався дрібним і непотрібним, і втрачав я від того більше, ніж набував. Скибка хліба і кілька картоплин нагодували б мене незгірше, а мороки й бруду від них менше. Як і багато сучасників, я роками майже не вживав тваринної їжі, чаю, кави й такого іншого – не тому, що зауважив погані наслідки, а тому, що вони не узгоджувалися з моєю уявою. Відраза до тваринної їжі – плід не досвіду, а інстинктів. Мені здавалося, що краще жити просто й без витребеньок, і хоча я не досягнув цієї цілі остаточно, все ж зайшов достатньо далеко, аби задовольнити уяву. Я певен, що кожен, хто прагне зберегти свій вищий чи поетичний хист у щонайкращім стані, схильний утримуватися від тваринної їжі зокрема й від надлишку їжі взагалі» (Торо, 2020, с. 299).

Якщо міркувати про волденський експеримент у суто соціально-економічних категоріях, то нічого, окрім повернення до натурального господарства, він не приніс. Але ж ані про економічний, ані про соціальний успіх і не йшлося. Насправді Торо вмів заробити собі на життя: він був непоганим землеміром, допомагав батькові в управлінні підприємством із виробництва олівців, а після смерті останнього цим підприємством навіть успішно керував. Тим не менш до роботи за гроші він ставився загалом негативно. Ще у своєму випускному есеї, зачитаному на церемонії завершення навчання у Гарвардському коледжі 30 серпня 1837 р., майбутній автор «Волдену» заявив, що біблейський порядок (шість днів – робота, сьомий – відпочинок) треба замінити на зворотний, за яким працювати доведеться лише один день¹⁰. За новітньою модою, його можна було назвати свідомим і послідовним дауншифтером. На відміну від абсолютної більшості своїх сучасників і сіввітчизників, які віддавали життя виснажливій праці, головною метою якої було зростання матеріального достатку, Торо, як сказав про нього Емерсон, вирішив стати багатим через зменшення своїх потреб і завдяки цьому «виглядав як єдина людина у місті, що мала дозвілля» (Emerson, 2008, р. 14, 17)¹¹. Що ж стосується самого Торо, то в одному зі щоденникових записів він зазначив, що Емерсон для нього надто шляхетний, надто витончений у манерах, тобто більш схожий на Платона, а не на Сократа, у житті та стосунках якого було багато неаристократичного. Особисто про себе Торо при цьому сказав: «Я – простолюд. Як на мене, у манерах є щось диявольське. Найкращі манери – відсутність манер» (Thoreau, 1906b, р. 256).

Якщо у згаданому вище щоденниковому записі Торо натякнув на свою соціально-психологічну схожість із Сократом, то у «Висновках» до «Волдену» він визнав також наявність між ними ідейної близькості. Відомий Сократів вислів склав основу його власного переконання, що навіть із маленької хатинки у лісі можна досягнути світ в усій його величезності: «Якщо хочеш вивчити всі мови й звичаї всіх народів, мандрувати далі, ніж всі мандрівники доти, при звичайті до всіх

кліматів і змусити Сфінкса розбити голову об каміння, то дослухайся до поради стародавнього філософа й пізнай самого себе» (Торо, 2020, с. 418). Формулюючи на самому початку «Волдену» своє філософське кредо, відповідно до якого «бути філософом – це не просто думати мудрі думки чи навіть засновувати школи, а й любити мудрість і жити відповідно до її приписів», Торо солідаризувався з античним принципом, взірцевим прикладом якого є саме Сократ. У сучасній історіографії філософії навіть можна зустріти спеціальний термін – «сократичний момент». Ним позначають єдність вчення та життя у того чи того філософа¹².

Між Торо і Сократом можлива і ще одна паралель, яка має найбезпосередніший стосунок до теми цієї статті. Йдеться про завершальні рядки «Федона» – Платонового діалогу, присвяченого останнім годинам життя Сократа. Вже помираючи, останній звернувся до одного із друзів, що були поряд з ним, і виголосив таке прохання: «Крітоне, ми винні Асклепію *півня* (курсив наш. – В. М.). Тож віддайте його, не забудьте». Крітон сказав, що неодмінно це зробить, і поцікавився, чи не хоче Сократ сказати ще щось, але на це питання той уже нічого не відповів (Платон, 1999, с. 292). Наскільки ми можемо висновувати, поки ще ніхто не приділяв особливої уваги символічному зв'язку, який може існувати між останніми словами Сократа і Тором ототожненням філософії з кукуріканням півня¹³. Однак перед тим як спробувати цей зв'язок намітити, треба спочатку зробити стислий огляд наявних інтерпретацій щойно наведеного фрагмента із «Федона».

За часів античності останнім словам померлого надавалося особливе значення: передбачалося, що вони можуть мати велику роль для розуміння його життя¹⁴. З цього погляду, навряд чи можна вважати просто прохідним моментом і щойно згаданий епізод із «Федона». Насправді йому приділили увагу багато дослідників. Може навіть скластися враження, що вони вже досягли консенсусу. Як зазначив свого часу один із фахівців, існує *стандартна інтерпретація* останніх

¹² Докладніше про це див.: (Менжулін, 2010, с. 308–313).

¹⁰ Див.: (Thoreau, 2004, р. 66).

¹¹ У цьому світлі видається дуже символічним ще такий факт: у діалозі, написаному античним письменником-сатириком II ст. н. е. Лукіаном із Самосати, йдеться про *півня*, який в одному зі своїх численних попередніх життів був філософом Піфагором, а тепер наполегливо переконує свого співбесідника у тому, що жити у бідності краще, ніж у багатстві. Див.: (Лукіан, 2001).

¹³ До речі, пташина символіка є дуже значущою й у випадку з «українським Сократом» (Григорієм Сковородою) і передусім – у контексті його останніх (крилатих!) слів: «Світ ловив мене, та не спіймав». Цей аспект постаті вітчизняного мислителя знайшов наочне відображення й у назві біографії, написаної одним із провідних вітчизняних фахівців: «Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди» (Ушкалов, 2017).

¹⁴ Докладніше про це див., напр.: (Kastenbaum, 1993; Менжулін, 2008, с. 90).

слів Сократа, в основі якої лежить гадка, що смерть являє собою зцілення душі від такого хворобливого стану, як перебування в тілі (Minao, 1971, p. 294). У повній відповідності до цього твердження автор українського перекладу «Федона» Йосип Кобів зазначає: «Після видужання стародавні греки приносили Асклепію (Ескулапу), богам лікування, в жертву півня. Сократ же просить жертвувати півня за зцілення від хвороби, з якою він порівнює життя» (Платон, 1999, с. 377). Аналогічної позиції дотримувався і відомий радянський знавець античної філософії Олексій Лосев. За його словами, попросивши Крітона принести в жертву Асклепію півня, «Сократ высказал ироническое суждение: под выздоровлением он понимал в данном случае свою смерть и уход в иную жизнь» (Лосев, 1990, с. 14). Витоки і розробку цієї «стандартної інтерпретації» знаходять у неоплатоніків античності та Ренесансу¹⁵, а її одну із найвиразніших та найвідоміших модифікацій – у «Веселій науці» Фрідріха Ніцше (який, щоправда, побачив у відповідних словах не іронію, а ознаки песимістичного ставлення до життя і декадансу) (Nietzsche, 1887, p. 253). З тими чи тими відмінностями цю версію останніх слів Сократа – зцілення від життя через смерть – підтримують і багато західних коментаторів наступних поколінь¹⁶.

Однак не все так просто. Наприклад, у книжці відомого фахівця Феохарія Кессіди, що повністю присвячена життю й творчості Сократа, питання щодо його останніх слів взагалі обійдено мовчанням¹⁷. Відмовлялися їх інтерпретувати також і деякі античні автори (Лукіан, Тертуліан), а у пізніші часи висловлювалася гадка, згідно з якою слова про подяку Асклепію позбавлені будь-якого сенсу, бо нібито були висловлені Сократом у стані божевілля; подекували також, що він міг просто пожартувати¹⁸. Окрім того, є й автори, які відмовляються від «стандартної інтерпретації» на користь альтернативних версій. Скажімо, існує припущення, що в останніх словах Сократа йшлося про Платона, який не зміг бути на цій останній зустрічі із вчителем через власну хворобу. Видужання останнього мало для першого критичне значення, адже тільки воно могло гарантувати, що його життя та

думки не помруть разом з ним і будуть належним чином збережені для майбутнього¹⁹. Зовсім нещодавно британська класицистка Емілі Вілсон висловила ще одну, доволі несподівану версію. Зважаючи на те, що жертви Асклепію нерідко приносили жінки, які потребували допомоги у справі дітонародження, вона розвинула гіпотезу, згідно з якою Сократ у Платоновому «Федоні» набуває рис не тільки чоловіка, а й жінки, і завдяки цьому в нього/неї з'являється можливість народити «свою власну істину, свою власну душу і свою власну смерть» (Wilson, 2007, p. 117–118).

Враховуючи значне розмаїття наявних інтерпретацій, один із сучасних дослідників визнає, що усі вони цікаві, всі мають певну рацію, але оскільки жодна з них не може бути визнана однозначно кращою за усі інші, немає нічого, що б заважало додавати до вже наявних також і нові підходи (Wells, 2008, p. 140). Подібне визнання глибокої і, мабуть, неусувної енігматичності останніх слів Сократа допомагає нам зробити важливий інтерпретаційний крок. Нас цікавити передусім не їхній автентичний смисл, а те, який сенс може набути відповідний пасаж у контексті наявної у Торо ідентифікації з півнем як самого себе, так й філософії узагалі. Ричард Рорті, неопрагматист і, відповідно, один із ідейних нащадків та одночасно критиків американських трансценденталістів²⁰, називав би цей зсув акцентів прагматичною реконтекстуалізацією.

У «Волдені» є фрагмент, після швидкого прочитання якого може скластися враження, що Торо Платона взагалі не читав: «Я хочу запізнатися з мудрецами, яких не родила конкордська²¹ земля, але імена їхні тут майже незнані. Може, досить із мене, що я чув ім'я Платона, але книжок його не читав? Мовби Платон – це містиянин, якого я ніколи не бачив, сусіда, з яким я не розмовляв і не бачив доказів його мудрості. Але ж хіба так є насправді? Його діалоги вмістили все безсмертне, що було у ньому, однак лежать нечитані на полиці». Але з написаного далі стає зрозуміло, що йдеться скоріше про символічне визнання власної недостатньої обізнаності

¹⁵ Див., напр.: (Most, 1993, p. 100; Slaveva-Griffin, 2016, p. 169).

¹⁶ Див.: (Domino, 1993, p. 43).

¹⁷ Див., напр., четверте видання цієї праці – розширене й доповнене: (Кессиди, 2001).

¹⁸ Див.: (Most, 1993).

¹⁹ Див.: (Most, 1993, p. 110–111; Wilson, 2007, p. 115–116).

²⁰ Докладніше про зв'язок прагматизму і неопрагматизму з американським трансценденталізмом див.: (Полішук, 2012, с. 9–30).

²¹ Конкорд – місто у штаті Массачусетс, у якому народився і провів більшу частину життя Генрі Торо. Там мешкали також інші представники американського трансценденталізму, зокрема Ральф Волдо Емерсон. Хатинка, про життя в якій йдеться у «Волдені», була розташована у кількох милях від Конкорда.

з метою побудити співвітчизників уважніше ставитися до великих умів інших країв і часів: «Ми – неписьменні нащадки низького роду й живемо низьким життям; зізнаюсь, що не бачу суттєвої різниці між неписьменністю містянина, який узагалі не вміє читати, й неписьменністю того, хто вивчився читати лише казки для дітей і недоумків. Ми мусимо дорости до достойників античності, але спершу спізнати, чого вони варті. Ми – раса карликів, і наш інтелектуальний лет рідко здіймається вище шпальт щоденної газети» (Торо, 2020, с. 177). Як зазначає сучасний дослідник, цим пасажем Торо хотів передовсім сказати, що прочитав менше класичних творів, ніж мусив би (Klevay, 2011, р. 208).

Достеменно відомо, що Торо знав давньогрецьку і навіть сам зробив англійські переклади двох трагедій Есхіла. Окрім того, на відміну від Гегеля, ім'я якого у текстах Торо не згадується жодного разу, Сократ і Платон там присутні. Низку відповідних прикладів ми вже навели. У «Волдені» є ще один епізод за участю Платона, причому в ньому, окрім останнього, фігурує також півень. Торо з явною симпатією розповідає про знайомого лісоруба, який багато суспільних інститутів «обстоював переконливіше, ніж будь-який філософ, адже описував ту їхню грань, що стосується його безпосередньо, й виводив справжню причину їхнього існування, а до софістики не міг додуматися». Як приклад щирості мислення цього трударя та його абсолютної нечутливості до різних софістичних хитрощів Торо згадує, як той сприйняв відомий епізод з історії античної філософії: «Я розповів йому, що Платон назвав людину істотою двоногою без пір'я, а тоді інший філософ (ідеться про кініка Діогена Синопського. – В. М.) обскубував півня і назвав платонівською людиною. Лісоруб подумав трохи і додав, що є ще одна важлива відмінність: у них *коліна* гнуться в різних напрямках» (Торо, 2020, с. 223–224)²².

У обох історій про півнів – як про того, якого обскубував кінік Діоген, так і того, долю якого визначив Сократ, – є спільні риси: по-перше, обидві ці історії мають стосунок до Платона (в одній він бере участь, а іншу переказує); по-друге, і це для нас значно важливіше, в них обох розповідається про те, як за дуже значущих для

себе обставин філософи приносять у жертву саме півнів. При цьому є й істотні відмінності. Діоген повівся зі своїм «двоногим» доволі суворо, але залишив йому життя. Натомість у «Федоні» помирає не тільки півень, а й Сократ. Важливим нам видається також, що у цьому випадку жертвенною виявляється смерть не тільки півня, а й філософа. Як показує Платон, Сократ цілком свідомо не скористався можливістю уникнути страти, вирішивши, що заради збереження вірності законам рідного поліса і власним філософським принципам варто по-жертвувати життям.

Думка про те, що у «Федоні» в ролі ритуальної жертви виступає передовсім сам Сократ, розвивається у статті сучасного дослідника (Futter, 2014). Однак він робить це, зосередившись не на словах про принесення у жертву півня, а на дещо іншому фрагменті відповідного діалогу. Привід об'єднати обидва ці жертвопринесення дає один із мотивів, що можна знайти у ще одного відомого коментатора останніх слів Сократа – Мішеля Фуко. У курсі лекцій, що їх він прочитав буквально за кілька місяців до власної смерті (Foucault, 2009), французький філософ, як і багато інших інтерпретаторів, визнав, що анонсоване Сократом жертвопринесення півня Асклепію передбачало зцілення від хвороби. Проте він розійшовся із прибічниками «стандартної інтерпретації» у відповіді на те, яка це була хвороба і хто саме від неї вилікувався. Розвиваючи думку свого приятеля та колеги Жоржа Дюмезіля, він визнав, що йшлося про зцілення не тільки Сократа, а й інших його друзів (зокрема Крітона), і зцілюватися їм довелося зовсім не від життя, яке вони хворобою не вважали, а від хворобливої гадки, відповідно до якої заради збереження життя можна порушити закон. Згідно з Фуко, неухильно керуючись принципом турботи за себе, Сократ не міг не визнавати й те, як турбуються за своїх громадян закони²³.

Саме на контрасті з цим мотивом, на наш погляд, стає особливо наочною специфіка постаті Торо та його «півневої філософії». До певної міри він був дуже схожий на Сократа. Обидва не були аристократичними, обидва шанували самопізнання і були готові турбувати своїх сучасників незручними питаннями, обидва критично ставилися до софістики і вважали, що вчення та життя філософа мають бути пов'язані між собою²⁴. Окрім

²² Якщо Торо порівнював із софістикою обскубування півня, здійснене Діогеном, то у комедії Аристофана «Птахи» пародією на софістичні мисленнєві виверти виявляється міркування, відповідно до якого півні стали першими царями над людьми через те, що вони – єдині з птахів, у кого чубчик не лежить, а стоїть.

²³ На цьому також акцентує увагу автор новітнього дослідження, присвяченого фукольдівській інтерпретації останніх слів Сократа (Lawlor, 2019, р. 945–946).

²⁴ Подібну схожість між Торо та Сократом зазначає автор статті в авторитетному довідковому виданні: (Ruehl, n.d.).

того, якщо Фуко з Дюмезілем були правіші за Ніцше та інших прихильників «стандартної інтерпретації», тоді між Торо і Сократом немає також і принципових розбіжностей щодо життя: вони його обидва шанували. Однак філософування, яке практикував Торо, точно не зобов'язувало його шанувати закон і те, як «турбується» за громадян влада. Замість *турботи за себе* у Торо була *довіра до себе*, яка цілком давала йому змогу ставитися до будь-яких проявів влади без особливого пієтету, а у разі виявлення в них обмежень для людської свободи і гідності – чинити активний опір. Тому Торо і не довелося, як Сокра-

ту, приносити в жертву ані себе, ані півня. Він прекрасно бачив, що людська дійсність рясно наповнена нерозумним, але декадентом від цього не став і у песимізм не впав. Його філософія була й залишається ранковим «кукуріканням», що сповнене фундаментальної відкритості до майбутнього. Цей бадьорий крик є необхідною антитезою тихому малюванню сірим по сірому. Завдяки нескінченній боротьбі двох протилежних настанов, уособленням яких є сова і півень, тільки й можна розгледіти, як у сутінках кінця історії вже проступають перші промені нового світанку.

Список посилань

- Волков, Г. Н. (1973). *Сова Минервы*. Москва: Молодая гвардия.
- Гегель, Г. В. (2000). *Основи філософії права, або Природне право і державознавство* (Р. Осадчук, & М. Кушнір, Пер.). Київ: Юніверс.
- Гулыга, А. В. (1970). *Гегель*. Москва: Молодая гвардия.
- Кессиди, Ф. Х. (2001). *Сократ*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Лосев, А. Ф. (1990). *Жизненный и творческий путь Платона*. В Платон, *Собрание сочинений в 4 т.* (Т. 1, с. 3–63). Москва: Мысль.
- Лукиан Самосатский. (2001). *Сновидение, или Петух*. В Лукиан Самосатский, & А. И. Зайцев (Ред.), *Сочинения. В 2 т.* (Н. П. Баранов, Перев., Т. 1, с. 421–436). Санкт-Петербург: Алетейя.
- Лютый, Т. (2016). *Ніцше. Самоперевернення*. Київ: Темпора.
- Менжулін, В. І. (2008). Актуальність Діогенів (до питання про біографічний підхід у О. Ф. Лосева). у *Магістеріум*, 30. *Історико-філософські студії* (с. 83–96). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Менжулін, В. І. (2010). *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні: монографія*. Київ: НАУКМА; Аграр Медіа Груп.
- Ніцше, Ф. (2018). *Ранкова зоря. Думки про моральні передсуди* (В. Кебуладзе, Пер.). Київ: Темпора.
- Платон. (1999). *Диалоги* (Й. Кобів, У. Головач, Д. Коваль, Т. Лучук, & Ю. Мушак, Пер.). Київ: Основи.
- Покровский, Н. Е. (1983). *Генри Торо*. Москва: Мысль.
- Поліщук, Н. П. (2012). *Філософія прагматизму*. Київ: Український центр духовної культури.
- Торо, Г. Д. (2020). *Волден, або Життя в лісах* (В. Менжулін, Ред., & Я. Стріха, Пер.). Київ: Темпора.
- Ушкалов, Л. (2017). *Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Вид. 2-ге*. Київ: Дух і Літера.
- Abramson, J. (2009). *Minerva's owl: The tradition of western political thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cavell, S. (1992). *The Senses of Walden: An Expanded Edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Domino, B. (1993). Vincenzo's Portrayal of Nietzsche's Socrates. *Philosophy & Rhetoric*, 26 (1), 39–47. Retrieved from www.jstor.org/stable/40237745.
- Emerson, R. W. (2008). Thoreau. In H. Bloom (Ed.), *Henry David Thoreau* (pp. 10–25). New York: Bloom's Literary Criticism.
- Foucault, M. (2009). *Le courage de la vérité: Le gouvernement de soi et des autres II: Cours au Collège de France (1983–1984) (Cours de Michel Foucault au Collège de France)* (F. Gros, Ed.). Paris: Gallimard; Seuil.
- Futter, D. (2014). Socrates' Bull Sacrifice ("Phd." 117b5). *Acta Classica*, 57, 233–240. Retrieved from www.jstor.org/stable/24593594.
- Hegel, G. W. (1821). *Grundlinien der Philosophie des Rechts. Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. Berlin: Nicolaischen Buchhandlung.
- Kastenbaum, R. (1993). Last Words. *The Monist*, 76 (2), 270–290. Retrieved from www.jstor.org/stable/27903337.
- Klevay, R. (2011). The Reader and the Classics in Thoreau's 'Walden'. *The Concord Saunterer*, 19/20, 192–222. Retrieved from www.jstor.org/stable/23395218.
- Lawlor, L. (2019). "Sacrifice a Cock to Asclepius": The Reception of Socrates in Foucault's Final Writings. In *Brill's Companion to the Reception of Socrates* (pp. 928–949). Leiden, The Netherlands: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004396753_036
- Minadeo, R. (1971). Socrates' Debt to Asclepius. *The Classical Journal*, 66 (4), 294–297. Retrieved from www.jstor.org/stable/3296564.
- Most, G. (1993). "A Cock for Asclepius". *The Classical Quarterly*, 43 (1), 96–111. Retrieved from www.jstor.org/stable/639455.
- Nietzsche, F. W. (1887). *Die fröhliche Wissenschaft: ("la gaya Scienza")*. Leipzig: E. W. Fritzsche.
- Richardson, R. (2013). The Rooster's Philosophy, or The Gospel According to this Moment. *The Thoreau Society Bulletin*, 282, 1–4. Retrieved from www.jstor.org/stable/43775733.
- Ruehl, R. M. (n.d.). *Henry David Thoreau (1817–1862)*. Retrieved from The Internet Encyclopedia of Philosophy: <https://iep.utm.edu/thoreau/>.
- Schopenhauer, A. (1844). *Die Welt Als Wille Und Vorstellung. 2., Durchgängig Verb. Und Sehr Verm. Aufl. ed.* Leipzig: Brockhaus.
- Slaveva-Griffin, S. (2016). Socrates' Debt to Asclepius: Physicians and Philosophers with Asclepian Souls in Late Antiquity. *Numen*, 63 (2/3), 167–195. Retrieved from jstor.org/stable/24644891.
- Thoreau, H. D. (1906a). *The writings of Henry David Thoreau. Manuscript ed.* (Vol. 7: Journal I, 1837–1846). Boston: Houghton Mifflin. Retrieved from <https://www.walden.org/work/journal-i-1837-1846/>.
- Thoreau, H. D. (1906b). *The writings of Henry David Thoreau. Manuscript ed.* (Vol. 9: Journal III: September 16, 1851 – April 30, 1852). Boston: Houghton Mifflin. Retrieved from <https://www.walden.org/wp-content/uploads/2016/02/Journal-3-Chapter-4.pdf>.
- Thoreau, H. D. (1906c). *The writings of Henry David Thoreau. Manuscript ed.* (Vol. 12: Journal VI: December, 1853 – August, 1854). Boston: Houghton Mifflin. Retrieved from <https://www.walden.org/work/journal-i-1837-1846/>.

- Thoreau, H. D. (1993). *Walking*. In H. D. Thoreau, & P. Smith (Ed.), *Civil disobedience, and other essays (Dover thrift editions)* (pp. 49–74). New York: Dover Publications.
- Thoreau, H. D. (2004). *Walden: A Fully Annotated Edition*. (J. S. Cramer, Ed.) New Haven: Yale University Press.
- Warburton, N. (2011). *A Little History of Philosophy*. New Haven; London: Yale University Press.
- Wells, C. (2008). The Mystery of Socrates' Last Words. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 16 (2), 137–148. Retrieved from www.jstor.org/stable/29737400.
- Wilson, E. (2007). *The death of Socrates: Hero, villain, chatterbox, saint*. London: Profile.

References

- Abramson, J. (2009). *Minerva's owl: The tradition of western political thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cavell, S. (1992). *The Senses of Walden: An Expanded Edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Domino, B. (1993). Vincenzo's Portrayal of Nietzsche's Socrates. *Philosophy & Rhetoric*, 26 (1), 39–47. Retrieved from www.jstor.org/stable/40237745.
- Emerson, R. W. (2008). Thoreau. In H. Bloom (Ed.), *Henry David Thoreau* (pp. 10–25). New York: Bloom's Literary Criticism.
- Foucault, M. (2009). *Le courage de la vérité: Le gouvernement de soi et des autres II: Cours au Collège de France (1983–1984) (Cours de Michel Foucault au Collège de France)* (F. Gros, Ed.). Paris: Gallimard; Seuil.
- Futter, D. (2014). Socrates' Bull Sacrifice ("Phd." 117b5). *Acta Classica*, 57, 233–240. Retrieved from www.jstor.org/stable/24593594.
- Gulyga, A. V. (1970). *Gegel' [Hegel]*. Moskva: Molodaia gvardiia [in Russian].
- Hegel, G. V. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo [Elements of the philosophy of right]* (R. Osadchuk, & M. Kushnir, Transl.). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Hegel, G. W. (1821). *Grundlinien der Philosophie des Rechts. Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. Berlin: Nicolaischen Buchhandlung.
- Kastenbaum, R. (1993). Last Words. *The Monist*, 76 (2), 270–290. Retrieved from www.jstor.org/stable/27903337.
- Kessidi, F. Kh. (2001). *Sokrat [Socrates]*. Sankt-Peterburg: Aleteiia [in Russian].
- Klevay, R. (2011). The Reader and the Classics in Thoreau's 'Walden'. *The Concord Saunterer*, 19/20, 192–222. Retrieved from www.jstor.org/stable/23395218.
- Lawlor, L. (2019). "Sacrifice a Cock to Asclepius": The Reception of Socrates in Foucault's Final Writings. In *Brill's Companion to the Reception of Socrates* (pp. 928–949). Leiden, The Netherlands: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004396753_036
- Liutyi, T. (2016). *Nitshe. Samoperevershennia [Nietzsche. Self-Overcoming]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Losev, A. F. (1990). Zhiznennyi i tvorcheskii put' Platona [Plato's life and works]. In Platon [Plato], *Sobranie sochinenii v 4 t. [Collected works in 4 vols.]* (Vol. 1, pp. 3–63). Moskva: Mysl' [in Russian].
- Lukian Samosatskii. (2001). Snovidenie, ili Petukh [The dream, or the cock]. In Lukian Samosatskii, & A. I. Zaitsev (Ed.), *Sochineniia. V 2 t. [Collected works in 2 vols.]* (N. P. Baranov, Transl., Vol. 1, pp. 421–436). Sankt-Peterburg: Aleteiia [in Russian].
- Menzhulin, V. I. (2008). Aktualnist Dioheniv (do pytannia pro biohrafichnyi pidkhdid u O. F. Losieva) [The topicality of Diogenes (on the A. F. Losev's biographical approach)]. In *Mahisterium*, 30. *Istoryko-filosofski studii [Magisterium. Issue 30. Studies in the history of philosophy]* (pp. 83–96). Kyiv: Vydavnychy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
- Menzhulin, V. I. (2010). *Biohrafichnyi pidkhdid v istoryko-filosofskomu piznanni: monohrafiia [Biographical approach within the historiography of philosophy: a monograph]*. Kyiv: NaUKMA; Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].
- Minadeo, R. (1971). Socrates' Debt to Asclepius. *The Classical Journal*, 66 (4), 294–297. Retrieved from www.jstor.org/stable/3296564.
- Most, G. (1993). "A Cock for Asclepius". *The Classical Quarterly*, 43 (1), 96–111. Retrieved from www.jstor.org/stable/639455.
- Nietzsche, F. W. (1887). *Die fröhliche Wissenschaft: ("la gaya Scienza")*. Leipzig: E. W. Fritzsche.
- Nitshe, F. (2018). *Rankova zoria. Dumky pro moralni peredsudy [The Dawn of Day. Thoughts on the Prejudices of Morality]* (V. Kebuladze, Transl.). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Platon. (1999). *Dialohy [Dialogues]* (I. Kobiv, U. Holovach, D. Koval, T. Luchuk, & Yu. Mushak, Perekl.) Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Pokrovskii, N. E. (1983). *Genri Toro [Henry Thoreau]*. Moskva: Mysl' [in Russian].
- Polishchuk, N. P. (2012). *Filosofia prahmatyzmu [Philosophy of pragmatism]*. Kyiv: Ukrainyskyi tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
- Richardson, R. (2013). The Rooster's Philosophy, or The Gospel According to this Moment. *The Thoreau Society Bulletin*, 282, 1–4. Retrieved from www.jstor.org/stable/43775733.
- Ruehl, R. M. (n.d.). *Henry David Thoreau (1817–1862)*. Retrieved from The Internet Encyclopedia of Philosophy: <https://iep.utm.edu/thoreau/>.
- Schopenhauer, A. (1844). *Die Welt Als Wille Und Vorstellung. 2., Durchgängig Verb. Und Sehr Verm. Aufl. ed.* Leipzig: Brockhaus.
- Slaveva-Griffin, S. (2016). Socrates' Debt to Asclepius: Physicians and Philosophers with Asclepian Souls in Late Antiquity. *Numen*, 63 (2/3), 167–195. Retrieved from [jstor.org/stable/24644891](http://www.jstor.org/stable/24644891).
- Thoreau, H. D. (1906a). *The writings of Henry David Thoreau. Manuscript ed.* (Vol. 7: Journal I, 1837–1846). Boston: Houghton Mifflin. Retrieved from <https://www.walden.org/work/journal-i-1837-1846/>.
- Thoreau, H. D. (1906b). *The writings of Henry David Thoreau. Manuscript ed.* (Vol. 9: Journal III: September 16, 1851 – April 30, 1852). Boston: Houghton Mifflin. Retrieved from <https://www.walden.org/wp-content/uploads/2016/02/Journal-3-Chapter-4.pdf>.
- Thoreau, H. D. (1906c). *The writings of Henry David Thoreau. Manuscript ed.* (Vol. 12: Journal VI: December, 1853 – August, 1854). Boston: Houghton Mifflin. Retrieved from <https://www.walden.org/work/journal-i-1837-1846/>.
- Thoreau, H. D. (1993). *Walking*. In H. D. Thoreau, & P. Smith (Ed.), *Civil disobedience, and other essays (Dover thrift editions)* (pp. 49–74). New York: Dover Publications.
- Thoreau, H. D. (2004). *Walden: A Fully Annotated Edition* (J. S. Cramer, Ed.). New Haven: Yale University Press.
- Toro, H. D. (2020). *Volden, abo zhyttia v lisakh [Walden; Or, Life in the Woods]* (V. Menzhulin, Ed., & Ya. Strikha, Transl.). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Ushkalov, L. (2017). *Lovyvva nevlavnoho ptakha: zhyttia Hryhoriiia Skovorody [Catching an elusive bird: life of Hryhorii Skovoroda]*. 2nd edition. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Volkov, G. N. (1973). *Sova Minervy [Minerva's owl]*. Moskva: Molodaia gvardiia [in Russian].
- Warburton, N. (2011). *A Little History of Philosophy*. New Haven; London: Yale University Press.
- Wells, C. (2008). The Mystery of Socrates' Last Words. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 16 (2), 137–148. Retrieved from www.jstor.org/stable/29737400.
- Wilson, E. (2007). *The death of Socrates: Hero, villain, chatterbox, saint*. London: Profile.

Vadym Menzhulin

AN OWL AND A ROOSTER AS SYMBOLS OF PHILOSOPHIZING

Based on the assumption that “philosophy, as the thought of the world, does not appear until reality has completed its formative process,” Georg Hegel compared it with the ancient symbol of wisdom: the owl of Minerva. This analogy is well known and has not caused many debates. Much less known is the comparison of philosophy with another bird, the rooster, proposed by Henry Thoreau. The main purpose of the article is to show that the latter analogy also has a deep meaning and can serve as a good addition to Hegel’s one. Both comparisons can co-exist as the symbols of two different ways of philosophizing. The comparison of philosophy with the owl is an accurate symbol of Hegel’s type of philosophizing: impersonal, academic, strictly theoretical, and quite conservative. At the same time, the comparison with the rooster is more in line with the type of philosophizing that Thoreau practiced: deeply personalized, extra-academic, practical, and future-oriented. It has been shown that Thoreau’s “morning-rooster” philosophy became the basis for many innovative ideas and practices, the relevance of which only grows over the time: the fight against racism, civil disobedience, wildlife conservation, animal protection, vegetarianism, and even downshifting. To clarify the specifics of this type of philosophizing, the author recontextualizes the famous episode from Plato’s “Phaedo”, in which Socrates not only sacrifices his own life by drinking a poisonous beverage but also asks to sacrifice a rooster. It has been shown that, to a certain level, Thoreau was like Socrates; however, his philosophy does not require such sacrifices. Thoreau’s philosophy is like the crowing of a cheerful rooster, which wakes up and notices the first rays of a new dawn, even in the twilight of the end of history.

Keywords: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Henry David Thoreau, American transcendentalism, the owl of Minerva, the last words of Socrates, metaphilosophy, biography of philosopher, biographical studies.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 10.08.2020